FUQAROLIK HUQUQI FANINING TAMOYILLARI

Mumtoz Mengbo‘tayev Sobir o‘g‘li
Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi o‘qituvchisi
E-mail: mengbutayevm@gmail.com
Tel.: +998 92 191 83 33
https://doi.org/10.5281/zenodo.22944062

Annotatsiya

Mazkur maqolada fuqarolik huquqi fanining tamoyillari tushunchasi, ularning huquqiy tabiati, tizimi va fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga solishdagi ahamiyati kompleks ravishda tahlil qilinadi. Fuqarolik huquqi tamoyillari nafaqat tegishli huquqiy normalarning mazmunini belgilovchi boshlang‘ich qoidalar, balki fuqarolik-huquqiy tartibga solishning mohiyatini ifodalovchi metodologik mezon sifatida ham namoyon bo‘lishi asoslanadi. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1-moddasida mustahkamlangan fuqarolik qonunchiligining asosiy negizlari — fuqarolik-huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining tengligi, mulkning daxlsizligi, shartnoma erkinligi, xususiy ishlarga o‘zboshimchalik bilan aralashmaslik, fuqarolik huquqlarini to‘sqinliksiz amalga oshirish, buzilgan huquqlarni tiklash hamda sud orqali himoya qilish tamoyillari tahlil etiladi. Shuningdek, dispozitivlik, mulkiy mustaqillik, fuqarolik muomalasi erkinligi, insoflilik va huquqlarni sud orqali himoya qilish kabi kategoriyalarning o‘zaro bog‘liqligi ochib beriladi. Tadqiqotda milliy qonunchilik va zamonaviy yuridik adabiyotlar asosida fuqarolik huquqi tamoyillarining huquq ijodkorligi, huquqni qo‘llash va huquqiy ta’limdagi funksional ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: fuqarolik huquqi, fuqarolik qonunchiligi, huquqiy tamoyil, tenglik, mulkning daxlsizligi, shartnoma erkinligi, dispozitivlik, xususiy ishlarga aralashmaslik, huquqlarni himoya qilish, sud himoyasi, insoflilik.

Kirish

Huquq tizimining barqarorligi faqat huquqiy normalarning mavjudligi bilan emas, balki ushbu normalarni birlashtirib turuvchi fundamental tamoyillarning izchil shakllanganligi bilan ham belgilanadi. Tamoyillar huquqning ichki mazmunini anglash, normativ qoidalarni tizimli talqin qilish va huquqni qo‘llash jarayonida yuzaga keladigan murakkab masalalarni hal etish uchun nazariy hamda amaliy mezon vazifasini bajaradi. Fuqarolik huquqida bunday tamoyillarning ahamiyati ayniqsa yuqori, chunki mazkur huquq sohasi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarning nihoyatda keng doirasini qamrab oladi.

O‘zbekiston Respublikasida fuqarolik-huquqiy tartibga solishning fundamental asoslari, avvalo, Fuqarolik kodeksining 1-moddasida ifodalangan. Unga ko‘ra, fuqarolik qonunchiligi tartibga solinadigan munosabatlar ishtirokchilarining tengligini e’tirof etish, mulkning daxlsizligi, shartnoma erkinligi, xususiy ishlarga biron-bir kishining o‘zboshimchalik bilan aralashishiga yo‘l qo‘ymaslik, fuqarolik huquqlarining to‘sqinliksiz amalga oshirilishi, buzilgan huquqlarning tiklanishi va ularning sud orqali himoya qilinishini ta’minlash

zaruratiga asoslanadi [1]. Mazkur qoidalar fuqarolik huquqining nafaqat alohida normalarini, balki butun tarmoqning huquqiy mohiyatini belgilaydi.

Fuqarolik huquqi tamoyillarini tadqiq etishning dolzarbligi zamonaviy iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, xususiy mulk va tadbirkorlik munosabatlarining kengayishi, shartnomaviy munosabatlarning ko‘payishi, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi hamda fuqarolik-huquqiy nizolarning yangi shakllari paydo bo‘layotgani bilan ham bog‘liq. Bunday sharoitda huquq normasini faqat uning so‘zma-so‘z mazmunidan kelib chiqib qo‘llash yetarli bo‘lmasligi mumkin. Tamoyillar esa normani uning maqsadi, fuqarolik huquqining umumiy mohiyati va boshqa normalar bilan tizimli aloqasi asosida talqin qilishga imkon beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekiston fuqarolik huquqida amal qiluvchi asosiy tamoyillarning mazmuni va o‘zaro aloqadorligini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning huquqni qo‘llashdagi funksional ahamiyatini aniqlash hamda fuqarolik-huquqiy tartibga solishni takomillashtirishga oid ilmiy xulosalarni shakllantirishdan iborat.

Materiallar va metodlar

Tadqiqotning normativ-huquqiy asosini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi hamda fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi boshqa qonunchilik hujjatlari tashkil etadi. Tadqiqotning nazariy bazasi sifatida O‘zbekiston fuqarolik huquqi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, Toshkent davlat yuridik universiteti tomonidan nashr etilgan zamonaviy yuridik tadqiqotlar hamda fuqarolik huquqi tamoyillarining nazariy xususiyatlarini yorituvchi xorijiy ilmiy manbalardan foydalanildi.

Tadqiqotda tizimli-huquqiy, formal-yuridik, qiyosiy-huquqiy, mantiqiy, tarixiy-huquqiy va tahliliy metodlardan foydalanildi. Tizimli-huquqiy metod yordamida fuqarolik huquqining alohida tamoyillari yagona tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Formal-yuridik metod asosida Fuqarolik kodeksi va Konstitutsiyadagi tegishli normalarning mazmuni tahlil qilindi. Qiyosiy-huquqiy metod orqali milliy fuqarolik huquqi tamoyillarining umumiy huquqiy doktrinadagi o‘rni aniqlashtirildi.

Natijalar va muhokama

Fuqarolik huquqi tamoyili tushunchasini aniqlashda, avvalo, “tamoyil”ning huquqiy tabiatini belgilash zarur. Yuridik adabiyotlarda huquq tamoyillari huquqiy normalarni yaratish, talqin qilish va qo‘llash jarayonini yo‘naltiruvchi fundamental g‘oyalar sifatida izohlanadi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda fuqarolik huquqi tamoyillari fuqarolik huquqi shakllanishi, amal qilishi va rivojlanishining boshlang‘ich asoslarini ifodalovchi qoidalar sifatida tavsiflanadi [2].

O‘zbekiston fuqarolik huquqi doktrinasida ham tamoyillarga alohida ahamiyat beriladi. Xususan, X.R. Rahmonqulov fuqarolik huquqining predmeti, metodi va tamoyillariga bag‘ishlangan tadqiqotida tamoyillarni fuqarolik-huquqiy normalarning asosiy va bosh qoidalari sifatida ko‘rib chiqadi [3]. I.B. Zokirovning fuqarolik huquqiga oid ilmiy qarashlarida ham fuqarolik-huquqiy tartibga solishning asosiy negizlari va ularning huquqiy munosabatlarni tartibga solishdagi o‘rni alohida yoritilgan [4]. Ushbu ilmiy yondashuvlar keyingi yillarda Toshkent davlat yuridik universitetining “Yurisprudensiya” jurnalida chop etilgan tadqiqotlarda ham manbaviy asos sifatida qayd etilgan.

Fuqarolik huquqi tamoyillarining eng muhim xususiyati shundaki, ular alohida huquqiy munosabat doirasidan tashqariga chiqib, butun fuqarolik-huquqiy tartibga solish tizimiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli tamoyillarni faqat deklarativ qoidalar sifatida baholash to‘g‘ri emas. Ular huquq ijodkorligi jarayonida qonun chiqaruvchiga yo‘nalish beradi, huquqni qo‘llash jarayonida normativ qoidalarni to‘g‘ri talqin qilishga xizmat qiladi va huquqiy bo‘shliq mavjud bo‘lgan holatlarda huquqiy yechimni izlash uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Fuqarolik qonunchiligining birinchi va asosiy tamoyili — **fuqarolik-huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining tengligi tamoyili**dir. Mazkur prinsip davlat yoki boshqa ommaviy-huquqiy subyekt fuqarolik-huquqiy munosabatda ishtirok etgan taqdirda ham munosabat ishtirokchilarining huquqiy jihatdan teng maqomini ta’minlashga qaratilgan. Fuqarolik huquqi uchun aynan yuridik tenglik xarakterlidir. Bu yerda tenglik shaxslarning iqtisodiy imkoniyatlari yoki real ijtimoiy mavqei mutlaq bir xil bo‘lishini anglatmaydi; balki fuqarolik-huquqiy munosabatga kirishishda taraflarning bir-biriga nisbatan hokimiyat vakolatiga asoslangan ustunlikka ega emasligini anglatadi.

Mazkur tamoyil fuqarolik huquqining imperativ ma’muriy-huquqiy tartibga solishdan farqini ko‘rsatadi. Agar ma’muriy huquqda davlat organining hokimiyat vakolati markaziy o‘rin tutsa, fuqarolik huquqida taraflarning huquqiy tengligi va muxtor irodasi asosiy o‘rinni egallaydi. Shu ma’noda yuridik tenglik fuqarolik huquqining metodologik asoslaridan biri hisoblanadi.

Ikkinchi fundamental tamoyil — **mulkning daxlsizligi tamoyili**. Mulk huquqi shaxsning iqtisodiy mustaqilligi va fuqarolik muomalasidagi erkinligining muhim shartidir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida barcha mulk shakllarining tengligi va huquqiy himoyasi kafolatlangan, xususiy mulkning daxlsizligi mustahkamlangan. Konstitutsiyaviy darajadagi ushbu kafolat fuqarolik-huquqiy normalarda yanada konkretlashtiriladi.

Fuqarolik kodeksining mulk huquqiga oid normalari ham mulkdorning huquqlarini himoya qilish bilan birga ushbu huquqning mutlaq va cheklanmagan emasligini ko‘rsatadi. Jumladan, mulkdorning o‘z huquqlarini amalga oshirishi boshqa shaxslarning huquqlari va qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi kerak [1]. Bu holat mulkning daxlsizligi tamoyilini boshqa fuqarolik-huquqiy tamoyillar, xususan, huquqni suiiste’mol qilmaslik va insoflilik talablari bilan uzviy bog‘laydi.

Shartnoma erkinligi tamoyili fuqarolik huquqining eng muhim dispozitiv asoslaridan biridir. Shartnoma erkinligi taraflarning shartnoma tuzish yoki tuzmaslik, kontragentni tanlash, shartnoma turini belgilash hamda qonunchilikka zid bo‘lmagan shartlarni o‘zaro kelishish imkoniyatini anglatadi. Fuqarolik kodeksining 1-moddasida shartnoma erkinligi fuqarolik qonunchiligining bevosita asosiy negizlaridan biri sifatida mustahkamlangan [1].

Biroq shartnoma erkinligini mutlaq erkinlik sifatida talqin qilish mumkin emas. Fuqarolik muomalasining barqarorligi, boshqa shaxslarning huquqlari, ommaviy manfaatlar va qonunchilik talablari shartnoma erkinligining huquqiy chegaralarini belgilaydi. Shuning uchun zamonaviy fuqarolik huquqida shartnoma erkinligi va majburiy huquqiy talablar o‘rtasidagi muvozanat muhim masalalardan biridir. Shartnoma erkinligiga bag‘ishlangan zamonaviy o‘zbek tadqiqotlarida ham mazkur prinsipning iqtisodiy faoliyatdagi ahamiyati bilan birga uni cheklashning huquqiy asoslari tahlil qilingan [5].

Fuqarolik huquqining yana bir muhim tamoyili — **xususiy ishlarga o‘zboshimchalik bilan aralashmaslik tamoyili**. Mazkur prinsip shaxsning o‘z xususiy hayoti, mulkiy manfaatlari va qonun bilan taqiqlanmagan boshqa manfaatlari doirasida mustaqil qaror qabul qilishini ta’minlashga xizmat qiladi. Ushbu tamoyil fuqarolik huquqining xususiy-huquqiy mohiyatini namoyon etuvchi mezonlardan biridir. Xususiy sohaga davlat yoki boshqa shaxslarning asossiz aralashuvi fuqarolik muomalasining erkinligiga putur yetkazishi mumkin.

Mazkur prinsipni fuqarolik huquqining **dispozitivlik tamoyili** bilan birgalikda ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq. Dispozitivlik taraflarga qonun doirasida o‘z huquq va majburiyatlarini mustaqil ravishda belgilash, huquqiy munosabatning mazmunini o‘z manfaatlaridan kelib chiqib shakllantirish imkonini beradi. Shu jihatdan dispozitivlik shartnoma erkinligining nazariy va amaliy mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Fuqarolik huquqining muhim yo‘nalishlaridan biri — **fuqarolik huquqlarini to‘sqinliksiz amalga oshirish tamoyili**dir. Huquqning shaxsga berilishi uning real amalga oshirilishi bilan mazmun kasb etadi. Shuning uchun fuqarolik huquqining vazifasi faqat subyektiv huquqni e’tirof etishdan iborat emas, balki ushbu huquqdan qonuniy va samarali foydalanish uchun huquqiy sharoit yaratishni ham qamrab oladi.

Biroq huquqni amalga oshirish erkinligi boshqa shaxslarning huquq va manfaatlariga zarar yetkazish imkonini bermaydi. Aynan shu nuqtada insoflilik va huquqdan oqilona foydalanish kategoriyalari alohida ahamiyat kasb etadi. 2024-yilda Toshkent davlat yuridik universitetining “Yurisprudensiya” jurnalida e’lon qilingan tadqiqotda fuqarolik-huquqiy munosabatlarda insoflilik va insofsizlik masalalari, ularning qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotidagi namoyon bo‘lishi alohida tahlil qilingan.

Buzilgan fuqarolik huquqlarini tiklash va ularni sud orqali himoya qilish tamoyili fuqarolik huquqining himoyaviy funksiyasini ifodalaydi. Huquqning samaradorligi, avvalo, buzilgan huquqni tiklashning real mexanizmi mavjudligi bilan belgilanadi. Fuqarolik kodeksining 10-moddasi fuqarolik huquqlarini sud orqali himoya qilishni nazarda tutadi, kodeksning keyingi moddalarida esa huquqlarni himoya qilish usullari va zararlarni qoplash bilan bog‘liq qoidalar belgilangan [1].

Sud orqali himoya qilish tamoyili shaxsning buzilgan huquqi yuzasidan mustaqil ravishda huquqiy himoya talab qilish imkoniyatini kafolatlaydi. Bunda sud faqat nizoni hal qiluvchi organ sifatida emas, balki fuqarolik-huquqiy muomaladagi huquq va qonuniy manfaatlarning kafolatlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur tamoyil huquqning deklarativ emas, amaliy xarakterini ta’minlaydi.

Fuqarolik huquqi tamoyillari tizimida **fuqarolik muomalasi erkinligi** ham alohida o‘rin egallaydi. Fuqarolik kodeksining 1-moddasida tovarlar, xizmatlar va moliyaviy mablag‘larning O‘zbekiston Respublikasi hududida erkin harakatlanishi bilan bog‘liq qoida ham mustahkamlangan. Bunday yondashuv fuqarolik muomalasining iqtisodiy mazmunini aks ettiradi va bozor munosabatlarining huquqiy asoslarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, qonunchilikda inson hayoti va sog‘lig‘ini, atrof-muhitni hamda madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish kabi qonuniy maqsadlar uchun muayyan cheklovlarni joriy etish imkoniyati ham nazarda tutiladi.

Tadqiqot natijasida fuqarolik huquqi tamoyillarini uch darajali tizimda tasavvur qilish mumkin. Birinchi darajani **umumhuquqiy tamoyillar** — qonuniylik, inson huquqlarini ta’minlash, adolat va sud himoyasi kabi qoidalar tashkil etadi. Ikkinchi darajada **tarmoq**

tamoyillari, ya’ni fuqarolik huquqiga xos tenglik, mulkning daxlsizligi, shartnoma erkinligi, xususiy ishlarga aralashmaslik va dispozitivlik kabi qoidalar joylashadi. Uchinchi darajani esa fuqarolik huquqining ayrim institutlariga xos **institutsional tamoyillar** tashkil etadi. Bunday tizimli yondashuv fuqarolik huquqi tamoyillarining bir-biridan ajralgan qoidalar emas, balki o‘zaro bog‘liq huquqiy mexanizmlar majmuasi ekanini ko‘rsatadi.

Mazkur tamoyillar o‘rtasida ichki muvozanat mavjud. Masalan, shartnoma erkinligi boshqa shaxslarning huquqlarini buzmaslik talabi bilan cheklanadi; mulkning daxlsizligi mulkdorning o‘z huquqlaridan qonuniy foydalanish majburiyati bilan uyg‘unlashadi; fuqarolik huquqlarini erkin amalga oshirish huquqni suiiste’mol qilmaslik va insoflilik talablariga bo‘ysunadi. Demak, fuqarolik huquqi tamoyillarining alohida-alohida mazmunini o‘rganish bilan birga ularning o‘zaro muvozanatini ham tadqiq etish zarur.

Bu masala huquqni qo‘llash amaliyotida alohida ahamiyatga ega. Chunki muayyan nizoni hal qilishda bitta tamoyilni mutlaq ustun qo‘yish boshqa tamoyillarning buzilishiga olib kelishi mumkin. Masalan, shartnoma erkinligini mutlaq talqin qilish kontragentning qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin. Aksincha, davlat tomonidan haddan tashqari aralashuv xususiy tashabbus va fuqarolik muomalasi erkinligini cheklashi ehtimoli mavjud. Shu sababli fuqarolik huquqi tamoyillarining asosiy vazifalaridan biri — xususiy manfaat va qonun bilan qo‘riqlanadigan umumiy manfaat o‘rtasida huquqiy muvozanatni ta’minlashdir.

Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida mazkur masala yanada dolzarb tus olmoqda. Elektron shartnomalar, raqamli aktivlar, onlayn savdo, platforma iqtisodiyoti va transchegaraviy elektron munosabatlarning kengayishi fuqarolik huquqining an’anaviy tamoyillarini yangi obyekt va munosabatlarga tatbiq etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Bunday sharoitda fuqarolik huquqi tamoyillari huquqiy tizimning moslashuvchanligini ta’minlovchi metodologik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu nuqtayi nazardan, fuqarolik huquqi tamoyillarini faqat Fuqarolik kodeksining 1-moddasida sanab o‘tilgan qoidalar bilan cheklash ilmiy jihatdan yetarli emas. Kodeksda bevosita ifodalangan tamoyillar bilan bir qatorda fuqarolik huquqining boshqa normalari mazmunidan kelib chiqadigan qoidalarni ham tizimli ravishda o‘rganish zarur. Bunday yondashuv fuqarolik huquqining rivojlanayotgan munosabatlarga moslashish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa

Olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, fuqarolik huquqi tamoyillari fuqarolik-huquqiy tartibga solish mexanizmining oddiy yordamchi elementi emas, balki uning fundamental metodologik va normativ asosini tashkil etadi. O‘zbekiston qonunchiligida fuqarolik huquqining asosiy negizlari Fuqarolik kodeksining 1-moddasida aniq ifodalangan bo‘lib, ular fuqarolik-huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining tengligi, mulkning daxlsizligi, shartnoma erkinligi, xususiy ishlarga o‘zboshimchalik bilan aralashmaslik, fuqarolik huquqlarini to‘sqinliksiz amalga oshirish, buzilgan huquqlarni tiklash va sud orqali himoya qilish kabi fundamental qoidalarni qamrab oladi [1].

Tadqiqot asosida fuqarolik huquqi tamoyillarining o‘zaro uzviy bog‘liq tizim ekanligi aniqlandi. Tenglik tamoyili taraflarning yuridik maqomini belgilasa, mulkning daxlsizligi shaxsning mulkiy mustaqilligini ta’minlaydi; shartnoma erkinligi va dispozitivlik xususiy

tashabbusni amalga oshirish imkonini beradi; xususiy ishlarga aralashmaslik shaxs muxtoriyatini himoya qiladi; huquqlarni tiklash va sud orqali himoya qilish esa ushbu erkinliklarning real huquqiy kafolatini yaratadi.

Shuningdek, zamonaviy fuqarolik-huquqiy munosabatlarda tamoyillarning o‘zaro muvozanatini ta’minlash muhimligi asoslandi. Shartnoma erkinligi, mulk daxlsizligi yoki huquqlarni erkin amalga oshirish boshqa shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlarini cheklash uchun mutlaq asos bo‘la olmaydi. Shu sababli insoflilik, oqilonalik, huquqdan to‘g‘ri foydalanish va huquqiy muvozanat kabi kategoriyalar fuqarolik huquqi tamoyillarining amaliy mazmunini boyitadi.

Muallifning fikricha, kelgusida fuqarolik huquqi tamoyillarini rivojlantirishda uch yo‘nalishga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq: birinchidan, fuqarolik huquqining asosiy tamoyillarini yagona tizim sifatida doktrinal jihatdan yanada aniq tasniflash; ikkinchidan, sud amaliyotida tamoyillardan foydalanishning izchil mezonlarini shakllantirish; uchinchidan, raqamli iqtisodiyot, elektron shartnomalar va yangi turdagi fuqarolik-huquqiy obyektlar rivojlanishi sharoitida an’anaviy tamoyillarning yangi munosabatlarga tatbiq etilish mexanizmlarini takomillashtirish.

Shunday qilib, fuqarolik huquqi tamoyillari fuqarolik muomalasida shaxs erkinligi, mulkiy mustaqillik, yuridik tenglik va huquqiy himoya o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlovchi fundamental huquqiy mexanizm hisoblanadi. Ularning izchil rivojlantirilishi fuqarolik qonunchiligining barqarorligi, huquqni qo‘llash amaliyotining bir xilligi va fuqarolik huquqlarining samarali himoya qilinishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Birinchi qism. 21.12.1995-yil. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — LexUZ.
2. Kolobylina O.O. Theoretical and legal characteristics of the civil law principles // Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs. 2023. № 2 (101). Part 2. P. 30–35. DOI: 10.32631/v.2023.2.34.
3. Rahmonqulov X.R. Fuqarolik huquqining predmeti, metodi va tamoyillari. Toshkent: TSIL, 2003. 33-b. Mazkur manba 2024-yilgi “Yurisprudensiya” jurnalida bibliografik manba sifatida qayd etilgan.
4. Zokirov I.B. O‘zbekiston Respublikasining fuqarolik huquqi. Toshkent: Adolat, 1996. 12-b. Mazkur manba TDYU “Yurisprudensiya” jurnalining 2024-yilgi sonida bibliografik manba sifatida ko‘rsatilgan.
5. Saidabdullayev O.S. Fuqarolik huquqida shartnoma erkinligi prinsipi va uning amaliy qo‘llanilishi // Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. 2025. DOI: 10.5281/zenodo.15501069.
6. Oqyulov O., Yuldashev J.I., Imomov N.F. Fuqarolik huquqiga kirish. Toshkent: Yuridik adabiyotlar publish, 2025. 728 b. ISBN: 978-9910-554-127-8.
7. Topildiyev V.R. Fuqarolik huquqi. Toshkent: Yuridik adabiyotlar publish, 2022. 592 b. ISBN: 978-9943-8523-2-7.
8. Xosilov E.D. Insofsizlik fuqarolik-huquqiy kategoriya sifatida // Yurisprudensiya. 2024. № 4. DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.4./HIPA8940.